

שלש השבועות בדעת הרמב"ם

תשובה על מאמרו של הר"י קאפח זצ"ל בענין
'שלש השבועות' בדעת הרמב"ם, שהשבתי לו עוד בחייו לבקשתו.

הרב משה צארום

באחד מביקורי בבית הרב יוסף קאפח זצ"ל, נתן לי צרור מאמרים שכתב ובקשני לעיין בהם ולהעיר את הערותי. ביניהם היה מאמר קצר על ענין שלש השבועות. אחרי כן נפגשתי שוב עם הרב בביתו ובפי הערתי בקצרה. הוא תמה ואמר שאכן דבריו במאמרו אינם עולים בקנה אחד עם מש"כ הרמב"ם בסוף פ"ה מהלכות מלכים. יש לציין שאע"פ שהרב כתב דבריו בצורה החלטית. בכל זאת היה מוכן לקבל הערות ואף ביקש זאת ויש לשבתו על כך. והיות ונושא זה עלה כמה פעמים, ביניהם מאמרו של ידידי הרב חננאל סרי הי"ו, 'עיון בשיטתו הלמדנית של הרב קאפח דרך סוגיא אחת במשנתו' שפורסם כבר ב"מסורה ליוסף" כרך ד' (עמ' 168-190). בהסתמכו על אותו מאמר טרם ידע על תוצאות פגישותי עם הרב זצ"ל. וסוף דעתו בענין זה. לכן ראיתי לנכון לפרסם מאמר זה בהרחבה לבאר דעת הרמב"ם. ותקותי שדברי אלה יוסיפו דעת במשנתו של הרמב"ם בהלכה ובמחשבה.

הקדמה

רבים כתבו בענין שלש השבועות שנאמרו בשיר השירים בפסוקים "השבעתי אתכם בנות ירושלים" וגו' ונתבארו בגמ' כתובות דף קי"א. נושא זה שימש מוקד בויכוח בין מחייבי הציונות לבין שולליה ויצר לחץ שגרם לכמה רבנים לפירושים דחוקים בסוגיא זו וסעיפיה, כי יותר חששו מערעור בהשקפתם מסוגיא זו, ובחרו לדחותה מפשטות משמעותה בדרכים שונות. בעוד הרמב"ם באגרת תימן מתיחס בפשטות לחיוב שלש השבועות כפי שנאמרו מפי חז"ל ושעל פיהן ראוי לעם ישראל לנהוג הלכה למעשה בגלות, כך שנראה ברור שהוא סובר את השבועות. אלא שקמו עוררין לומר שבכל זאת אינו סובר את השבועות בטענה שהרמב"ם לא הזכיר את שלש השבועות בחיבורו ההלכתי משנה תורה. גם הרב יוסף קאפח ז"ל שוכנע מהנחה זו ואף החליט שהרמב"ם לא סובר את השבועות, ונימק זאת במאמר קצר שהתפרסם בקבץ "סיני" ונדפס שנית בכתבי ר"י קאפח (כרך ב' עמוד 619), ועל פיו העיר בהלכות תשובה פ"י הערה ט"ו. ובמאמרי זה יתבאר שהרמב"ם עקבי בדעתו באגרת תימן ובמשנה תורה ודבריו משלימין זה את זה.

שלוש השבועות בדעת הרמב"ם

כאמור הר"י קאפח בהלכות תשובה פ"י הערה ט"ו על מה שכתב הרמב"ם בענין אהבת ה': "והוא ששלמה אמר דרך משל "כי חולת אהבה אני". וכל שיר השירים משל הוא לענין זה", כתב הר"י קאפח:

וכיון שכן כלומר שכל שיר השירים הוא משל למאבק הנפש להשגת ההשארות... לשוא יחפשו המחפשים אמאי לא הביא רבינו דרשת רב יהודה בכתובות דף קי"א. שלוש שבועות השביע הקב"ה את ישראל, כי כל אותה הדרשא אליבא דמאן דסבר כי שיה"ש הוא משל על הגלות והגאולה. וראה פירוש המיוחס לרס"ג וכו' ואתיא אליבא דהחולקים בשיטת ר' יוסי במסכת ידים פ"ג מ"ה. אבל לר' עקיבא דשיר השירים קדש קדשים הדברים ברורים בשיטת רבינו וכו' וראה מאמרי בסיני תשרי חשון תשמ"ב.

קודם שנדון בהרחבה נאמר כבר בתחלת דברינו כי מה שאמר ש"הרמב"ם לא הביא ולא סבירא ליה את דברי רב יהודה בכתובות דף קי"א". הנה הרמב"ם בסוף פרק ה מהלכות מלכים פסק בהדיא כרב יהודה אמר שמואל, שכן כתב שם וז"ל: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לשאר ארצות, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שנאמר 'בְּכֹלָהּ יִבָּאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אוֹתָם' (ירמיה כו כב)". הערה זו אמרתי אותה לפני הרב יוסף קאפח ז"ל, והוא תמה מאד. גם מה שאמר ש"מה שכתב הרמב"ם בסוף הלכות תשובה שכל שיר השירים משל הוא לענין זה היינו למאבק הנפש להשגת ההשארות". לא ידעתי מנין יצא לו כך. והרי הרמב"ם מדבר בענין התמדת האהבה בה' יתברך, ולזה הביא את הפסוק משיר השירים "כי חולת אהבה אני". ולקמן נבאר כונת הרמב"ם בפרק י' מהלכות תשובה.

ביאור דברי הר"י קאפח

הניח שתי הנחות וכך כן זו בזו. תחילה הניח שיש מחלוקת ראשונים אם שיר השירים משל הוא על גלות וגאולה או משל על הנפש והשכל. הנחה שניה קבע שיש מחלוקת תנאים בסוף פ"ג משנה ידים. אם שיר השירים מטמא את הידים או לא. כלומר אם שיר השירים קדש או חול. ור' עקיבא הוא זה שסובר ששיר השירים קדש קדשים. והקשר בין שתי הנחות הללו הוא כך, אם שיר השירים מתפרש על דרך גלות וגאולה. אין סברא ששיר השירים קדש קדשים. אבל אם שיר השירים מתפרש על דרך חכמה של השכל והנפש, אז שיר השירים קדש קדשים. עדיין לא מובן הקשר הדברים זה בזה. לכן מוסיף הר"י קאפח לבאר ואומר. היות ור' עקיבא הוא איש המחשבה שהרי נכנס לפרדס בשלום ויצא בשלום. והיות והרמב"ם אמר עליו במשנת אבות הכל צפוי והרשות נתונה. בבא זו כוללת ענינים גדולים מאד ואין ראוי כדברים האלה אלא לר' עקיבא. והיות ור' טרפון בקידושין סו ע"ב: "אמר לר' עקיבא כל הפורש ממך כפורש מן החיים". והיות ומצאנו מקודם שהרמב"ם בהלכות תשובה פ"י. אומר. שכל שיר השירים משל הוא

לענין זה. דהיינו להשגות שכליות בענין האלהי – מהמכלול הזה הניח הר"י קאפח שהרמב"ם הלך אחר ר' עקיבא בדרכי החשיבה האלהית, וממילא שהוא פסק כמותו. במשנת ידים שר' עקיבא אומר ששיר השירים קדש קדשים היינו משום שהוא משל לנפש ושכל בלבד. ומעתה אין שיר השירים משל לגלות וגאולה, וממילא אין כאן שבועות. ועל הקושיא מדוע כתב הרמב"ם באגרת תימן את השבועות משיב הר"י קאפח וז"ל:

אמנם כתב הרמב"ם מה שכתב באיגרת תימן כדי להרתיע את מאמיני משיח השוא, וכדי להשקיט לבות החוככים אם להימין ואם להשמאיל. אבל באמת לא כן עמו.

עוד אמר:

מעתה אין אפילו צורך לעסוק כלל בישוב דעת החכמים שנוכרו בסוגית כתובות קי"א העוסקת בשבועות הללו הלכה למעשה, ולדעתו מיותר לעסוק בסוגיא זו, כי אם אין יסוד נפל הבנין ותו לא מידי.

זהו תורף דבריו שם.

עתה נשיב על דבריו בחמשה סעיפים ובהם שש עשרה הארות.

הסעיף הראשון ובו שלש הארות.¹

1. הדברים מאד מפליאים כי עצם הנסיון לתרץ סתירה מְדוּמָּת [מְדוּמָּה] ולומר שהרמב"ם כותב דברים שאין לבו שלם אתם, וכל כך כדי שיתקבלו בפני ציבור קוראיו, היא תכונה שאינה מתכונותיו של הרמב"ם האיש השלם ששלמותו ידועה לכל הן מצד אפיו המוסרי הגבוה, והן מצד חכמתו. ואנו רואים אגרותיו משופעות מדברי חז"ל ומדברי עצמו. ויש בהם די כדי להשפיע על ציבור קוראיו, מכדי שיזדקק לדעות והשקפות אחרות שאינו סוברים.

2. ידוע כאשר הרמב"ם כותב דבריו באופן מפורש וגלוי הוא מתכוין אליהם בכל רצינותו. ומאד שנוי עליו כשמיחסים לו דברים מנוגדים למה שכתב או שמוציאים דבריו מִפְּשֻׁטוֹת הַבְּנֵתָם. הנני מעתיק מש"כ רבינו בתחלת אגרת תחית המתים (עמ' סט) וז"ל:

אין זה בלתי מצוי שיתכוון האדם לבאר את הענינים. כלומר ענין משפט מסוים בדברי הסבר פשוטים וברורים שדייק בהם להסיר כל ספק ולסלק אפשריות באור אחר.

1 כבר הזכרנו שכתב שלדעת הרמב"ם אין השבועות הללו הלכה, ולכן לא הזכירם במשנה תורה. ומש"כ את השבועות באגרת תימן כתב כן רק כדי להשקיט וכו'. אבל הוא לא כן עמו. (כבר מצאתי לו שכתב בדומה לזה בענין עולם הבא ותחית המתים. ראה הע' 2 עמוד ע"ט באגרת תחית המתים. וראה סוף הערתו שבסוף פ"ח מהלכות תשובה. וכבר ביארתי ענינו במאמר בפני עצמו).

ואעפ"כ יבארו בו חולי הנפשות מאותם דברי הסבר היפך המשפט אשר נתכוון לבארו.

ראה עד כמה חמור בעיניו כשאומרים עליו היפך הדברים שכתב במפורש, וראה מש"כ רבינו בתחלת אגרת השמד וז"ל: "אבל מה שיחוק האדם בידו ויכתבהו על הספר ראוי לו שיחזור עליו אלף פעמים אילו היה זה אפשר".

לאור הדברים האלו ברור שרבינו דקדק מאד כשכתב את אגרת תימן וכן יתר האגרות. וראה עוד בהקדמת רבינו למורה הנבוכים על סוגי הסתירות הנמצאים בספרי המחברים ותבין שאין שום סוג של סתירה שייך בעניין הדברים הברורים והמפורשים שכתב רבינו באגרת תימן ובאגרת תחית המתים. ובלי ספק כוונת רבינו באגרות שיבינו את דבריו כפשטם וכמשמעותם שאליהם התכוון בדקדוק רב בעת כתיבתו את האגרות. שזו היתה מטרתו ועל אחת כמה וכמה כשמעיינים היטב בדבריו רואים שהסתירה שמצאו אינה אלא טעות ואין שום סתירה בדברי רבינו. כמו שהוכחנו מסוף פ"ה מהלכות מלכים. ויתבאר עוד לקמן בעזרת ה' יתברך.

3. בחלקה הראשון של אגרת תימן הזכיר רבינו את שיר השירים כמשל על האומה בלי שום קשר לענין השבעות שכך כתב שם בעמוד כ"ט: "וכבר המשיל שלמה ע"ה את האומה לאשה יפה כלילת הדמות שאין בה מום. כאמרו כלך יפה רעיתי ומום אין בך", וכו'. עוד כתב: "והתבונן חכמת המשל וסודותיו. שהוא כפל תיבת שובי ארבע פעמים וכו' בכל אחת מארבע מלכיות", וכו' עיין שם. האם אפשר לומר שכל מה שכתב בקטע זה הם דברים שאין לבו שלם עמם. ובפרט כשאומר בלשון זה והתבונן חכמת המשל וסודותיו וכו'. דברי רבינו כל כך ברורים שהוא תופש את שיר השירים כמו שחז"ל פירשו שהמדובר על ישראל והקב"ה.

הסעיף השני ובו ארבע הארות יבאר בו כוונת רבינו בפ"י מהלכות תשובה בענין אהבת ה'.

יסוד דברי הר"י קאפח לקוחים מלשון רבינו בהלכות תשובה פ"י, שכתב שם: "וכל שיר השירים משל הוא לענין זה. והבין שהכוונה רק למאבק הנפש להשגת ההשארות וכו' ללא שום שיור". על כך יש להשיב ארבע תשובות.

הארה אחת – מה שכתב הרמב"ם שכל שיה"ש משל הוא לענין זה. כוונתו באמרו "ענין זה" להתמדה באהבת ה', כדי שיעשה כל המצוות מאהבה. כמו שכתב בסוף הלכה ב', וז"ל: "ובזמן שיאהב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצוות מאהבה". ובתחלת הלכה ג' כתב: "וכיצד היא האהבה הראויה... עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה... והוא שוגה בה תמיד. יתר מזה... שוגים בה תמיד כמו שצונו בכל

לבבך... והוא ששלמה אמר דרך משל "כי חולת אהבה אני", וכל שיר השירים משל הוא לענין זה. ובהלכה ו' כתב: "דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שיִשָּׁגָה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה".

ארבע פעמים הזכיר רבינו בפרק זה את המילים: שוּגָה, שוּגִים, יִשָּׁגָה. רצה לומר ע"י שירגיל האדם את עצמו בהתמדה לזכר את ה' תמיד רק אז תִּקְנָה לו מדת האהבה ויעשה המצוות מאהבה. וזו כונתו באמרו שכל שיר השירים משל הוא לענין זה. היינו, התמדת האהבה הכתובה ונשנית הרבה פעמים בשיר השירים שכולו משל לאהבה עזה ומתמדת בה' יתברך. היא האהבה שבין כנסת ישראל להקב"ה. והן הן הדברים הכתובים במדרש שיר השירים רבה על פסוק זה ולאחריו. כי המקרא נדרש לפניו ולאחריו. ושם מבואר שההתמדה במצוות כמו ציצית ותפילין וקריאת שמע והתפילה, הם החיבוק ודיבוק באהבת ה'. כמו שדרשו שם על הפסוק: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני". שהוא סמוך למה שכתוב לעיל: "סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני". ראה עוד מה שדרשו שם על הפסוק "סמכוני באשישות" וְיָתֵר הַדְּרָשׁוֹת וְתַחֲבֵר אותם מן "סמכוני באשישות" עד "וימינו תחבקני". ותראה שזו האהבה היא אהבת ה' שאליה התכוון רבינו באמרו שכל שיר השירים משל הוא לענין זה, שעל ידי הדביקות בקיום התורה ומצוותיה ולימוד התורה יומם ולילה, תקנה הנפש אהבת ה' ויעשה המצוות מאהבה. זו כונת רבינו בפירוש ההלכה.

הארה שנית – שאין דרכו של רבינו בחיבור משנה תורה להבין רק למעמיקים בחכמה, אלא כונתו ורצונו שיבינו כולם גדולים וקטנים. בכל הרמות כמש"כ בהקדמת ה'יד החזקה' – משנה תורה, וכמו שכתב בתחלת אגרת תחית המתים. ולכן רבינו בפרק זה לא ייחד את הדיבור בעיון העמוק של השארות הנפש שהוא קיום הנפש בקיום מושפלה וכל הכרוך לזה כמש"כ בפרק עשירי, מסכת סנהדרין (חלק). אלא רבינו בפרק זה, מתחלתו ועד סופו מעודד ומשדל את המתחיל בעבודת ה' שישאף אל המעלה הרמה הזו שהיא אהבת ה', ואמר בתחלת הפרק: "אל יאמר אדם... וכיצד היא האהבה... לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים... עד שתרבה דעתן... ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישגיגוהו ויעבדוהו מאהבה".

עוד כתב בסוף הפרק: "אינו אוהב הקב"ה אלא בדעה שידעהו. ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה, ולפיכך צריך... כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה". נמצא שאע"פ שרבינו אומר שאהבת ה' קשורה בדעת ה', על פי החכמה, מכל מקום האהבה תהיה לפי דרגת הידיעה אם מעט ואם הרבה. שאהבת ה' היא מצוה מן המצוות ואינה מיוחדת רק למי שהגיע לסוף החכמות, אלא חובה היא על כל אדם לשאוף אליה וְלִשְׁגוֹת באהבת ה', עד שישגיגה. ויקיים המצוות מאהבה, שזו היא התכלית המבוקשת בעבודת ה'.

הארה שלישית – שהנסיון לפרש את כל שיר השירים רק על פן אחד והוא בענין הנפש והשכל. היא השיטה האליגורית שהתפתחה בתקופת חכמי ספרד הקדמונים. ואע"פ שיש לה סימוכין מדברי חז"ל. אבל היא בהחלט פירוש מְשָׁנִי לפירוש המקורי הראשון במעלה. המפורסם והמקובל מדורי דורות, בתלמוד ובמדרש, שמפרש את שיר השירים על גלות וגאולה ויציאת מצרים ומעמד הר סיני ובית המקדש וכו'. וגם בענין זה, דרכו של רבינו בחיבור משנה תורה להשתמש רק במקורות חז"ל הידועים כמו שכתב בהקדמה לחיבור זה משנה תורה, שמקורותיו לקוחים מהתלמודים הבבלי והירושלמי, ומדרשי חז"ל. וכבר ראינו את מקורו של רבינו בהלכה זו ממדרש רבה שיר השירים.

הארה רביעית – גם אם נניח כדברי הר"י קאפח בפירוש דברי רבינו במאמרו שכל שיה"ש משל הוא לענין זה, אין שום הכרח לומר שכוונת הרמב"ם לשלול פירוש אחר. וכבר כתב רבינו במורה הנבוכים ח"א פכ"א שהענינים הנכבדים יתפרשו על כמה דרכים, ולכן הסדר הנכון לפרש את משל שיר השירים בתחילה על גלות וגאולה ומעמד הר סיני וכו' ואח"כ ניתן לפרשו גם בדרכים אחרות כגון על מאבקי הנפש והשגות השכל ולא להיפך.

הסעיף השלישי ובו שש הארות.

שתי ההנחות שהניח הר"י קאפח לא מצאנו להם מקור, ומן הַפְּימָה שגם לא הראה מקור לדבריו, מלבד מראה מקום למשנת ידים פ"ג.

הארה ראשונה – שקבע שיש מחלוקת כיצד לפרש את שיר השירים. אין מחלוקת כזאת בשום מקום. אדרבה, כל מקורות חז"ל בגמרא ובמדרש מלאים דרשות פסוקי שיר השירים על גלות ישראל במצרים וגאולתן ממצרים ע"י הקב"ה. ונתניתו את התורה לישראל בהר סיני, אלה היסודות ועמודי התוך של עם ישראל ותורת ה' כלומר יציאת מצרים ומעמד הר סיני, ולכן לא ברור מדוע א"כ הר"י קאפח אומר שאם שיר השירים משל לגלות וגאולה, אינו ענין חשוב כל כך שיהא קדש קדשים, והתעלם מכך ששיר השירים כולל בתוכו דרשות על תיאור מעמד הר סיני שבלי ספק כל ההשגות השכליות הגבוהות ביותר כלולות בו, כמו שכתב במורה הנבוכים ח"ב לג, שמעמד הר סיני הוא המעמד הגדול ביותר שהיה ושיהיה.

הארה שנייה – שאמר שיש מחלוקת [במשנה ידים ג' ו] אם שיר השירים מטמא את הידים או לא – אין בזה מחלוקת כי למסקנה כולם סבורים ששיר השירים קדש. ואפילו ר' יוסי לא אמר ששיר השירים חול, אלא אמר ששיר השירים יש בו מחלוקת, עד שבא בן עזאי והעיד. ודברי ר' עקיבא שאמר, ח"ו לומר שיש מחלוקת בשיר השירים אלא שיה"ש לא נחלק בו אדם מעולם, ולכן הוא קדש קדשים לכולי עלמא. וכל הדרשות

שנאמרו על שיר השירים הוא לאחר המסקנה ששיר השירים קדש. וכמו שיתבאר בסעיף הרביעי. יש להעיר שהשימוש במלים "קדש קדשים" הוא על משקל "שיר השירים". והדיון במשנה הוא אם יש מחלוקת בשיר השירים אם הוא קדש או חול. ולא אם הוא קדש או קדש קדשים.

הארה שלישית – הרי אמרו במשנת ידים שקהלת היתה בו מחלוקת, ולמסקנה גם קהלת קדש. והרי ידוע שקהלת כולו מדבר בדברי חכמה. ולדברי הר"י קאפח זו סיבה שיהא קדש כמו שהאריך להוכיח במאמרו, ובפרט חכמת שלמה כידוע. ואם כן, למה נחלקו בו.

הארה רביעית – מצאנו לשון הרמב"ם בהלכות שאר אבות הטומאות פ"ט שכתב וז"ל: "ואפילו שיר השירים וקהלת שהן דברי חכמה מטמאין את הידים". לשון זה מוכיח שלא בגלל שהן דברי חכמה הן מטמאין את הידים, אלא אפילו שהן דברי חכמה. שהיה עולה בדעתינו שלא יטמאו את הידים, שדברי חכמה בלבד אינן סיבה מספקת שיִחָשְׁבו במעלת רוח הקדש. קא משמע לן, שאפילו כך הרי הן מטמאין את הידים, מפני שנאמרו ברוה"ק ע"י שלמה. ובזה נסתרו שתי ההנחות הנ"ל. וכשם שלא מצאנו שתי מחלוקות בדבר על פי שתי ההנחות הנ"ל, ממילא מובן שלא מצאנו בשום מקום, שיהיה מי שהוא שתולה את שתי ההנחות הללו זו בזו.

כאן המקום להזכיר את הסיבות הגורמות לקדושת כתבי הקדש. ולענינינו שלשה ספרי שלמה המלך ע"ה שהן משלי, קהלת ושיר השירים. ובכן, שני דברים חשובים צריכים להיות: האחד, חשיבות הנושא; והשני, חשיבותו של אומר הדברים, שזכה שדבריו יִאָמְרו ברוח הקדש. וכבר האריכו חז"ל בתחילת מדרש שיר השירים בהבאת טעמים מדוע זכה שלמה ע"ה שספריו יִאָמְרו ברוה"ק. אחד מהם, אמרו, לפי שהיה שלמה מלמד תורה ברבים זכה ושרתה עליו רוח הקדש, ואמר שלשה ספרים: משלי, קהלת ושיר השירים. אלו דברי ר' יודן בר סימון שנאמרו ונשנו מספר פעמים בשיר השירים רבה א' (סוף פסקא ה'. וסוף פסקא ט', ונזכרו עוד בסוף פסקא ה, ו, ז).

בטעמים אחרים, הרי לנו חשיבות מעשיו של שלמה, ומצד חשיבות הנושאים הרי שיר השירים עוסק בשני דברים חשובים מאד באומה הישראלית שהם יציאת מצרים ומעמד הר סיני, נוסף לענינים חשובים אחרים שנכללו בו. העולה מזה שאין חשיבות הנושא בלבד גורם שיהיה קדש, אלא בעיקר זכותו של אומר הדברים; וחשיבותם תהיה אשר תהיה שכל דברי התורה חשובים.

ולסיום ענין זה, נאמר כי מה שכתב הרמב"ם ששיר השירים וקהלת הן דברי חכמה, כוונתו, בשיר השירים לחכמת המשל שבו וסודותיו, כמו שכתב באגרת תימן עמוד כט ובהקדמת המורה.

הארה חמישית – יש לתמוה מדוע הר"י קאפח לא ציין את מקורה של ההלכה לקדושת שיר השירים. ממה שפסק הרמב"ם בהלכות שאר אבות הטומאות פ"ט, ששם מקומו מפורש. וכמו שציין בהערותו בפירושו המשנה ידים פ"ג. ולמה תלה את מקור הפסק ששיה"ש קדש, ממה שמצא לשון רבינו בפ"י מהלכות תשובה, לפי הבנתו ששם אין הנדון על קדושת הכתובים. וכן ראוי לציין מסוף פ"ו הלכות יסודי התורה, במה שכתב רבינו. שכל שלמה האמור בשיר השירים קדש חוץ מזה "האָלף לך שלמה", ומקורו מגמ' שבועות ל"ה ע"ב, והוא על פי חז"ל שדרשו את שיר השירים משל על הקב"ה וכנסת ישראל.

הארה ששית – הר"י קאפח תלה את קדושת שיר השירים בדעת רבי עקיבא דוקא וצירף לזה את הכלל 'הלכה כרבי עקיבא מחברו'. המציין במשנת ידים יראה שרבי עקיבא אינו היחידי בדעה זו, שהרי תנא קמא במשנה ה' אמר ש"שיר השירים וקהלת מטמא את הידים", ובמשנה ו': אמר ר' שמעון בן עזאי, שיר השירים וקהלת מטמאין את הידים, שכך מקובל הוא מפי שבעים ושנים זקנים ביום שהשיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה, ואילו ר' עקיבא אמר ששיר השירים קדש, ואם נחלקו, נחלקו בקהלת. ובסוף המשנה: אמר ר' יוחנן בן ישוע בן חמיו של ר' עקיבא כדברי בן עזאי, כן נחלקו וכן גמרו. והרמב"ם בפירושו המשנה כתב: "הלכה כבן עזאי", ולא אמר הלכה כר' עקיבא, מפני שלדעת ר' עקיבא יתכן שיש מחלוקת בקהלת. א"כ רואים שדוקא כאן אין הלכה כר' עקיבא, כמש"כ הרמב"ם בהדיא בפירושו המשנה "הלכה כבן עזאי", מפני שחבריו של ר' עקיבא חלוקים עליו, ובזה לא חל הכלל הלכה כר' עקיבא מחברו. ועין תוס' יו"ט ומלאכת שלמה.

הסעיף הרביעי ובו שלש הארות.

הארה ראשונה – קביעתו של הר"י קאפח ששיר השירים עיקרו רק לנפש ושכל ולא לגלות וגאולה אליבא דר' עקיבא, ורק מפני כך הוא קדש קדשים, עומדת בסתירה למה שמבואר במדרש שיר השירים רבה בתחלתו; שבעלי המדרש הביאו את דברי בן עזאי ור' עקיבא שבמשנת ידים. ששיר השירים קדש קדשים, כסיוע וחיזוק לדרשותיהם הארוכות בשיר השירים על גלות וגאולה ומעמד הר סיני וכו'. ואם היו חולקים בדבר לא היו מביאים את דבריו.

הארה שניה – מצאנו דרשות מר' עקיבא עצמו כגון בשיר השירים רבה א, על הפסוקים: "צאי לך בעקבי הצאן", "לסוסתי ברכבי פרעה", "עד שהמלך במסיבו"; ובשיר השירים ב על הפסוק "השמיעני את קולך", מלבד מה שנמצאו דרשות כאלו לחבריו ותלמידיו של ר' עקיבא הסוברים כמותו במשנת ידים ובשאר ענינים. גם הרמב"ם במורה הנבוכים ח"ב לג הביא מ'מדרש חזית' שהוא שיה"ש רבה א פסקא י"ג,

דברי חז"ל בענין הדיבור ששמעו בהר סיני, וזה בנוסף למה שכבר הזכרנו לעיל שבאגרת תימן עמוד כ"ט הביא רבינו את דרשות ח"זל וביאורו עליהם על הפסוקים "פֶּלֶךְ יִפֶּה רְעִיתִי וּמוֹם אֵין פֶּךְ", "שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי הַשׁוֹלְמִית", וכו' יעויין שם. וכן מה שהזכיר שם את הַשְּׁבוּעוֹת בַּפְּסוּקִים "הַשְּׁבַעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַיִם".

הארה שלישית – גם הציטטות שהביא ממורה הנבוכים להוכיח שהרמב"ם מפרש את שיר השירים רק לענין הנפש והשכל, המעיין יראה שמקורם ממדרש שיה"ש רבה. לבד מהפסוק "בְּנֵי אִמֵי נִחְרוּ בִי" שבמו"נ ח"ג נד, שאותו פירש רבינו על הזנחת המטרה התכליתית, והעסק במה שמאבד האדם את היקר לו, בהבלי הזמן. אבל הפסוק "מְשַׁכְּנֵי אַחֲרֵיךָ נְרוּצָה" שבמו"נ ח"ג לג, לא ציטט כלשון רבינו, שהמלים "להשגת מושכל כל שהוא" אינם מופיעות במורה, אלא כך כתב רבינו וז"ל בתרגום ר"י קאפח: "ואמר בגמישות לקבלת מה שראוי לקבלו ושמענו ועשינו, ונאמר בכך על דרך המשל "משכני אחריך נרוצה". ובתרגום ר"ש אבן תבון: "ונאמר במי שנשמע לקבל מה שצריך לקבלו", (תרגום זה יותר צמוד למקור), הרי שמדובר במי שמוכן לקבלת המשמעת למצוות ה' ושמענו ועשינו. והביא גם את הפסוק "מְשַׁכְּנֵי אַחֲרֵיךָ נְרוּצָה". כוונת רבינו למה שאמרו במדרש שיר השירים רבה א כז: "רבי ברכיה בשם רבי יהודה בר' אלעאי, כתיב ויסע משה את ישראל... אמרין לכל הן דאת אזיל ומוביל לן אנן עמך". עוד הביאו שם משל עי"ש. והעולה ממדרש זה הסתגלות ישראל ומשמעתן לקבלת מה שראוי לקבלו כלומר תורה ומצוות, כמו שמסיים שם המדרש: "למקרא למשנה לתלמוד לתוספתא ולאגדה", וכך יתר הציטטות שהביא מהרמב"ם במורה מפסוקי שיר השירים. הרי לכולם יש מקור מדרשות חז"ל שהובאו בשיר השירים רבה. דרשות הכוללות ובלולות בכל מכל כל: האהבה שבין כנסת ישראל לקב"ה ומגלות וגאולה, ומעמד הר סיני ובית המקדש. והשגות אלהיות ומוסריות ודביקות במצוות ובלמוד התורה. כך שכל שיר השירים משל לענינים נכבדים היקרים מזהב ומפז רב, ואין כאן חלוקה והפרדה בין סוגי הפירושים חלילה וחס, כי כל הפירושים למטרה האלהית מגיעים.

הסעיף החמישי – יבואר בו ההלכה היוצאת משלש השבועות שהזכרנו כבר בראשית דברינו, ונאמר כי הטענה שהרמב"ם בחיבור ההלכות לא הזכיר ולא התייחס לענין שלש השבועות שאותן הזכיר באגרת תימן אינה טענה, שהרי הרמב"ם בהלכות מלכים סוף פ"ה פסק כרב יהודה אמר שמואל, שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות, והלכה זו מיוסדת על קיומן של השבעות, כמבואר בכתובות קי"א. וכך סוברים האמוראים שם, שהלכה כמותם בכל התלמוד והם שמואל ורב יהודה ורבה ורב יוסף. ושכך הורו ועשו הלכה למעשה, שכך אמרו שם:

אמר רב יהודה אמר שמואל, כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לשאר ארצות, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות. רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו אפילו מפומבדיתא

לבי כובי. ההוא דנפק מפומבדיתא לבי כובי שמתיה רב יוסף. ההוא דנפק מפומבדיתא לאסתוניה שכיב. אמר אביי אי בעי האי צורבא מרבנן הוה חיי.

ומאחר שחז"ל גם הורו הלכה למעשה זהו מקור הפסק של הרמב"ם בסוף פ"ה מהלכות מלכים. ומה ששואלים מדוע אם כן לא נזכרו שלש השבועות בספר משנה תורה לרמב"ם, התשובה לכך פשוטה מאד: היות והשבועות הללו הן טעם להלכה שאסור לצאת מבבל. וידוע שהרמב"ם בחבורו משנה תורה לא מזכיר את טעמי ההלכה ונימוקיה, כי אם במקומות מסוימים כאשר יש צורך מסוים לפי הענין. והיות והרמב"ם פסק להלכה שאסור לצאת מבבל לשאר ארצות, הרי ברור שהטעם הוא בגלל השבועות, שזהו הטעם שנזכר בגמ' כתובות. וטעם זה רבינו הזכירו באגרת תימן. נמצאו דברי הרמב"ם תואמים ומשלימים זה את זה. ומכאן גם שאין יסוד לטענה האומרת ששלש השבועות הן סתם דרש ודברי אגדה, ולא היא אלא שלש השבועות הן חלק מהלכות הנדרשות מן המקרא.

המעין בהלכה זו יראה שהרמב"ם פסק דווקא כדעה המחמירה יותר בשלש שבועות הללו. והיא דעת רב יהודה אמר שמואל שאוסר אפילו ליחיד לצאת מבבל, בניגוד לדעת ר' זירא שסובר את השבועות אלא שסובר עם זאת שליחיד מותר לצאת מבבל מפני שעליו אין סיבה שתחול השבועה, אבל היות ומהסוגיא מוכח שהלכה כרב יהודה אמר שמואל ושכך סוברים גם רבה ורב יוסף שכידוע הלכה כמותם בכל מקום בתלמוד, לכן פסק הרמב"ם כמותם. והדיוק שאסור אפילו ליחיד לצאת מבבל, הוא ממה שאמרו: "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לשאר ארצות, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות". והרי ברור שמארץ ישראל אסור לצאת אפילו ליחיד. לכן הוא הדין שאסור ליחיד לצאת מבבל שזהו משמעות לשון "כשם". וגם מפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו", משמעו לכל יחיד שאסור לו לצאת מבבל.

וגם במקום שאין חשש סכנת נקמת הגויים מיציאת היחיד, מבואר מן הסוגיא כפירוש רש"י והמאירי שאיסור היציאה מבבל הוא לא רק מפני חשש סכנה אלא גם מחשש של ירידה רוחנית, היות ובבל היתה המרכז התורני הגדול ביותר בגולה. ולכן אסרו לצאת אפילו ממקום למקום באותה גולת בבל ואפילו ליחידים.

ומה שהביא הרמב"ם את הפסוק "בבלה יובאו" הנאמר בכלי שרת. הגמ' בכתובות דנה בזה ופירשה שהוא מיתור הפסוקים שבשיר השירים. לכן הפסוק "בבלה יובאו" יכול לשמש גם צווי לבני אדם שלא יבאו מבבל, ויהיה פירוש הפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו" לא רק כלי שרת אלא גם בני הגלות הגולים עם כלי השרת ועיין מהרש"א ומהר"ם שי"ף. ולכן אין מקום להערה יג של הר"י קאפח בסוף פ"ה מהל' מלכים באמרו: "וכבר העירו רבים דזה נאמר בכלים". גם לא ציין מי הם הרבים שהעירו והלא גמרא מפורשת היא.

הרב חיים כסאר ז"ל בספרו 'שם טוב' על הרמב"ם כתב שנראה לו שרק לשאר ארצות אסור לצאת מבבל אבל לארץ ישראל מותר. ובזה דחה את דברי ה'כסף משנה' בדברים שאינם מדוייקים, שהרי לשון "כשם שאסור לצאת מארץ ישראל לשאר ארצות, כך אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", משמע שאיסור יציאה לשאר ארצות כולל כל ארץ ולא חוץ מארץ מסויימת – בין באיסור יציאה מארץ ישראל לשאר ארצות, בין באיסור יציאה מבבל לשאר ארצות, שזהו משמעות לשון "כשם" כמו שדייקנו לעיל באיסור יציאה ליחיד. ועוד אִישְׁתְּמִטְיָהּ מִשׁ"כ שם הרמב"ם לעיל מזה, וז"ל: "ובפורענות הוא אומר (יחזקאל יג ט): ואל אדמת ישראל לא יבאו", והסמיך לזה ש"אסור לצאת מבבל לשאר ארצות שנאמר בבבלה יובאו". הרי מפורש שאל אדמת ישראל לא יבאו בגלל "בבלה יובאו". שאין לך פורעות גדולה מזו. ועוד שהסברא הפוכה, שמטרת הגלות מארץ ישראל עונש אלהי שנשוב לפניו יתברך, והגלנו אל ארץ נכריה למען נרגיש זרות ולא נשכן בטח בארצינו כשנפר בריתנו. והוא רצה לחלק בין דברי רב יהודה לדברי שמואל, ולא סביר שרב יהודה יחלוק על שמואל שהוא רבו מובהק, ואם היה חולק היה מתבאר בסוגיא. גם הרמב"ם שדרכו לפרש את ההלכה בכל צדדיה לא היה סותם דבריו, ומדקטתם ואמר "אסור לצאת מבבל לשאר ארצות", הרי ארץ ישראל בכלל, וכל שכן שהוא מפורש בדבריו לעיל מזה באמרו "ובפורענות הוא אומר ועל אדמת ישראל לא יבאו". וכמו שמבואר בדברי המהרש"א ומהר"ם שי"ף. אלא שהחלוקה שעשה המהר"ם שי"ף אינה נראית בלשון הרמב"ם, שהוא כתב לחלק בין יציאה מבבל לארץ ישראל שאז עובר בעֲשָׂה משום הפסוק "בבלה יובאו", שזה שייך בין בבל לארץ ישראל, אבל מבבל לשאר ארצות יש איסור יציאה אבל לא מצד העֲשָׂה, דלא שייך בהו בבבלה יובאו. ומלשון הרמב"ם מוכח שאין הבדל, מפני שהביא את הפסוק "בבלה יובאו" ל"יוצא מבבל לשאר ארצות". ואע"פ שהרמב"ם לא הזכיר לשון רב יהודה שאמר "עובר בעשה". מכל מקום נראה שזו כוונתו, שהרי הביא את אותו פסוק "בבלה יובאו" שממנו למד רב יהודה שעובר בעשה. ורבינו פֶּלֶל לְשׁוֹן רב יהודה ולשון שמואל תחת פסוק אחד של "בבלה יובאו". משמע שסובר שאין הבדל באיסור בין יוצא מבבל לארץ ישראל או לשאר ארצות. תמיד עובר משום "בבלה יובאו". וכמו שכתב ה'כסף משנה', ונראה שהמהר"ם שי"ף מדייק את העשה ממלת "יובאו". שבפסוק "בבלה יובאו". והרמב"ם כנראה לומד מדיוק המלים "ושמה יהיו" שבפסוק בבבלה יובאו. ודו"ק.

המוֹרָם, שהרמב"ם סובר את השבועות הלכה למעשה. אלא שיש לשאול: האם בכל משך זמן הגלות חלה השבועה ברצף בלי שום הפסקת זמן, או שיש זמנים שבהן לא חלה השבועה, ונראה לדייק בלשון הרמב"ם באגרת תימן שחלוקת השבועה היא כאשר האומה תיזום להתעורר שלא בזמן הראוי, שאז עלולה להסתכן באבדן, ומטרת השבועה לשמר על האומה מפני האבדן. אבל בזמן הראוי הוא הזמן שאין סכנת אבדן, כגון שאומות העולם מכירים בזכות ישראל לשוב לארצו. ונותנים התרי עליה מארצותם

לארץ ישראל. אז לא חלה השבועה, שלא יעלו בחומה. שכך כתב רבינו שם בעמוד נ"ה
(בתרגום הר"י קאפח):

ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקדש, שהאומה הזו כאשר תלכד בגלות תיזום
להתעורר שלא בזמן הראוי, ויאבדו בכך וישיגום הצרות, הזהיר מכך והשביע עליו על
דרך המשל ואמר "השבעתי אתכם בנות ירושלים"... ואתם אחינו יקירינו, קבלו
עליכם שבועתו ולא תעירו את האהבה עד שתחפץ.

וכאמור, צריך לזה עוד תנאי, והוא שעל ידי קיבוצינו לארצינו נשמור על התורה
ועל המצוות, על ידי שיהיו מרכזי תורה שזהו עיקר קיומנו. וכמו שנתבאר לעיל מסוגיא
דכתובות קיא. ואף על פי שאין הפרת השבועה שלא יעלו בחומה כשאומות העולם
מכירים בזכות ישראל, אבל שאר השבועות שלא יתגרו באומות ושלא ידחקו את הקץ
עדיין קימות. שאין הגאולה שלמה עד שיתקיים מקרא שכתוב: "והיה ה' למלך על כל
הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".